

רבני 'משפטי ארץ'

עריכת דין ברוח ההלכה¹

פתיחה

עיסוק במקצוע עריכת דין מעורר כמה שאלות הלכתיות. במקורות חז"ל מצויות כמה מימרות שלפי פשוטן שוללות מקצוע זה. כך כתוב במשנה במסכת אבות (פ"א מ"ח): 'יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין'. פירושים שונים נאמרו למשנה זו, ולפי חלק מהם אפשר להסיק מסקנות בנוגע לנושא דיונו, והן הבסיס לפסיקה בנושא זה. כך כותב הרמב"ם בפירושו למשנה:

עורכי הדיינין - הם אנשים הלומדים את ההתדיינות כדי שיהיו מורשים לבני אדם בדיניהם, והם משערים שאלות: אם יאמר השופט כך - תהיה תשובתו בכך, ואם יטען בעל הדין בכך - תהיה התשובה כך. וכאילו הם עורכים השופטים ובעלי הדין לפניהם, ולפיכך קראום עורכי הדיינין, כאילו הם ערכו הדיינין לפניהם. והזהיר מהדמות להם, רצונו לומר שילמד אחד מבעלי הדין טענה שתועילהו, ויאמר לו: אמור כך, או: הכחש באופן כזה, ואפילו ידע שהוא עשוק, ושבעל דינו טוען עליו בשקר לפי הכרע הסברה, אין מותר לו ללמדו טענה שתצילהו בשום פנים.

מדברי הרמב"ם משמע שהמשנה מזהירה מלייעץ לבעלי הדין. פירוש כזה עולה גם מדברי רש"י. בגמרא (סוטה מז ע"ב) נאמר:

משרבו לוחשי לחישות בדין - רבה חרון אף בישראל, ונסתלקה השכינה, משום שנאמר: (תהלים פב, א) בקרב אלהים ישפוט.

וביאר רש"י:

לוחשי לחישות - עורכי הדיינין ומתלחשים עם הדיינין לפתוח להם פתח בזכותו של זה ובחובתו של זה.

ביטוי נוסף של התנגדות לעריכת דין עולה מהגמרא בשבת (קלט ע"א): 'שפתותיכם דברו שקר - אלו עורכי הדיינין...! חז"ל מגנים את 'עריכת הדין' לא רק בגלל הלימוד של בעלי הדין לטעון טענות שקר, כפי שמדגישים המפרשים על המשנה באבות (שם). כך עולה למשל מפירושו של רבנו יונה במקום, שמסביר את שיטת הרמב"ם:

[לא] דבר בכאן במי שמלמד טענות של שקר לחברו ולטעון בהן, כי אדם זה רשע גמור הוא ולא הוצרך לומר כי אין לאדם לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו כי עבירה גדולה היא. אלא שמסדר לו טענותיו ועורך לפניו הדיינין ומגלה ליחיד דינו שאינו ראוי לעשות כן כי יחשדוהו וידברו עליו רע...

1. מתוך הספר שו"ת משפטי ארץ, חלק ב, בעריכת הרב חיים בלוך, הרב דניאל כ"ץ והרב עדו רכניץ.

וכן עולה מפשטות סוגיית הגמרא (כתובות נב ע"ב; פו ע"א; ועוד) שאין לייעץ לבעל דין כיצד לנהוג או מה לטעון, גם אם אין מלמדים אותו טענות שקר. מצד שני יש בעיסוק בעריכת דין כמה יתרונות, כגון סיוע למי שנזקק לכך, בבחינת 'פתח פיך לאילם'.² מאחד מהמעשים המסופרים בבבלי, עולה שמותר לגלות את הדין לאחד מבעלי הדין, ובמיוחד כשאינן לחשוש שהוא ילמד לשקר בעקבות הידע שיקבל.

גם ממקורות נוספים עולה שההלכה מכירה במציאות שבה אדם מייצג אנשים בבית הדין, ומסייע בידם לבאר את טענותיהם ולהציגם כראוי. ביישוב הסתירות הללו לפרטי פרטיהן נכתבו חיבורים שלמים, ונציין את מאמריהם של הרב בנימין ליפקין והרב שאר ישוב כהן (שניהם בקובץ 'תורה שבעל פה', כב) שכתבו על כך בהרחבה. הכיוון הכללי של דבריהם הוא שעורך הדין רשאי לעזור הן לצדדים והן לבית הדין עצמו, בבירור המקרה ובבירור הטענות הנוגעות אליו. הסכמת הצדדים לעבודת עורך הדין היא שיקול נוסף להתרת עבודתו (סמ"ע, לשו"ע חו"מ סי' יז ס"ק יד):³ ומה שבזמן הזה נוהגין לדון לועזים (= דוברי שפה זרה) על ידי מורשה שלהם, הוא מפני שכל שבאו לדון לפני דיינים קבועין הוה ליה כקיבלו עליהם לדון כן, ואין לנו אחר הקבלה כלום.

לפי רוח זו הלכנו, דהיינו עמדתנו היא שמותר לעסוק בעריכת דין, אולם עורך הדין צריך להיזהר שלא לכוון את בעלי הדין לרמאות ותחבולות, ולהקפיד לייצגם לפי מה שראוי להם לטעון, ולזכות בדין באמת וביושר.⁴

א. שאלות בנוגע להתנהלות עו"ד ברוח התורה

1. **גזל:** מה על הפרקליט לעשות כאשר לפי דעתו לקוחו תובע יותר ממה שמגיע לו (מפריז בסכום התביעה)? האם על הפרקליט להניאו מכך? ומה באשר לפרקליט שמקבל אחוזים מהזכייה? היש בעיה מדין שמים אם עוזרים לגזלן? האם אפשר להגדיר מושג רחב זה? מהו דינו של מתמחה שאינו מרוויח מכסף התביעה ישירות (באחוזים למשל) בדין שמים? האם יש במצבים אלו גזל אף מדיני אדם? בהנחה שבין אנשים פרטיים התביעה של כסף שאינו מגיע לאדם בעייתית יותר, האם בתביעה כנגד גוף תאגידי ניתן להתיר זאת (כיוון שאלה 'כללי המשחק' המקובלים, והכספים מגיעים ממקורות המכוונים לכך מראש, פרמיות וכו')? אם כן, מהם סוגי הגזל בנוגע למוסדות הרבים הקיימים כיום - סוגי חברות, ישויות, שותפויות, מניות, המדינה וכו'?

2. אמנם ראו הסתייגותם של הרשב"ץ ור"י אלשקר בפירושיהם למשנה באבות. כמו כן ממקבילות בירושלמי, בבא בתרא פ"ט ה"ד; שם, כתובות פ"ד ה"י.

3. ועיינו עוד חזון איש, חו"מ סי' ד ס"ק ד.

4. ראו עוד דיונים חשובים, בשו"ת תשובות והנהגות א, עמ' תשצד-תשצה; שם ג, עמ' תמה-תמו; ספר צמח יהודה, ה סי' מ; הרב הלל גפן, 'עורכי דין במערכת המשפט העברי', ישע ימינו 52 (תשנ"ז), עמ' 83-72; הרב יגאל מוניסר, המשפט וישראל, עמ' 477-459.

2. הכחשת טענות תביעה: החוק האזרחי מתיר להכחיש טענות בכתב הגנה. האם הכללים של 'המוציא מחברו, עליו הראייה' ו'אין אדם משים עצמו רשע', מתירים לטעון שקר, בהתאם ל'כללי המשחק' של המשפט הישראלי? האם אפשר להבדיל בין הכחשה בדין פלילי לבין הכחשה בדין אזרחי? האם מותר לעו"ד להוסיף טענות מקדמיות ועילות משפטיות שאין להם אחיזה באמת ובצדק? האם יש בעיה לשקר או להגיד משהו שאינך מאמין בו בשם הלקוח שלך, בניסוח: 'בשם מרשי'.

3. ניגוד אינטרסים של עורך הדין: עו"ד מוצלח משפיע רבות על המשפט בזכות מקצועיותו (הכוללת ניסיון, חומר עזר משפטי של המשרד, ידיעת החוק והפסיקה, עדויות מומחים ואנשים נוספים - כל אלו תלויים ביכולתו של הלקוח לשלם). לעתים הוא אינו מותיר לשופט מקום לדון דין צדק לטובת הצד שכנגד (נוכח הדברים שהוא מציג לעיני השופט). היש בעבודת עורך הדין מעין נטילת חלק פעיל בשפיטה? הרי החוק האזרחי מחייב את עורך הדין לדאוג לאינטרסים של לקוחו, וככל שיזדהה יותר עם רצונותיו של הלקוח, כך ייצגו באופן מוצלח יותר. האם החלשת טענות אמיתיות של צד שכנגד והיטפלות לדברים טפלים (כגון תקנות סדרי דין) מתיישבות עם רוח התורה? האם נכון שעו"ד ינהג ב'ראש קטן' ולא ינסה לברר עם מי הצדק, מתוך הנחה כי לרוב הוא אינו יכול לדעת אם מרשו דובר אמת (ואכן קורה לעתים שדעתו משתנה במהלך המשפט)? האם ייתכן שהוא עושה חסד ועבודתו נאמנה, כל עוד אין לו ראיות לכך שמרשו משקר או תחושה שהוא רמאי? חכמים מגנים את עורכי הדינים: 'כי כפיכם נגואלו בדם, ואצבעותיכם בעוון, שפתותיכם דברו שקר, לשונכם עולה תהגה - אלו עורכי הדינים' (במסכת שבת קלט ע"א). האם הדברים הללו נכונים לגבי עו"ד? הרי גם אם יפעל על פי כתב הרשאה כדי שיתבע את ממון בשם לקוחו: 'זיל דון וזכה ואפיק לנפשך', עדיין 'אין שליח לדבר עברה'.

4. בעיית העיקולים כנגד הלוואות, חובות (על אף שהיה 'היתר עסקא') ונושים: האם מותר לעורך הדין לייצג גוף מסוים בהליכים משפטיים, נגד אדם שאינו מסוגל להתגונן ולטעון טענות מול עו"ד מנוסה? לדוגמה, כאשר חברה נעזרת בעו"ד לגבות כספים לפי חוזה אחיד, ובמהרה פונה להליכי הוצאה לפועל הכוללים עיקולי רכוש, צווים ומאסר, האם מותר לעורך הדין לייצג את החברה? מה על עו"ד לעשות כאשר הוא עומד מול אזרח שאינו בקיא בחוק ואינו מעלה אפילו טענת הגנה (כגון התיישנות), או שאינו אומרה בלשון ברורה. האם עו"ד רודף צדק צריך לקיים 'פתח פיך לאלם' אף ללקוח נגדי, נוכח יחסי כוחות לא מאוזנים ועיוות דין?

ב. תשובות – עקרונות לעבודת עו"ד ברוח התורה

כדי להשיב על השאלות הנ"ל, יש לעסוק בכמה נושאים מרכזיים:

1. בית משפט או בית דין: מקומה של כל תביעה ממונית היא בבית דין של תורה דווקא (שו"ע, חו"מ סי' כו סעי' א). רק כאשר הנתבע מסרב להתייצב לדיון בבית-דין,

מתיר בית הדין לתובע לתבוע את הנתבע בבית משפט (שם, ס' ב). לדעת הרב דב ליאור, לעו"ד אסור לייצג אדם שתבע בבית המשפט בלא לקבל היתר לכך מבית הדין.⁵ כאשר ידוע שהנתבע יסרב לבוא לדין תורה, כגון, שהנתבע הוא חברת הביטוח, מותר לתבוע אותו ישירות בבית משפט.⁶

2. הוצאת ממון שלא על פי דין: אסור לשקר בבית הדין, אפילו כדי לקבל את מה שמגיע על פי דין (וראה שבועות ל ע"ב-לא ע"א). וכך כתב הש"ך (חו"מ ס' עה ס"ק א): 'אסור לטעון שקר כדי לעוות הדין או כדי לעכבו אע"פ שהוא זכאי'. ודאי שאסור להוציא ממון מאדם שלא כדין תורה בתביעה בבית משפט, וודאי שלעו"ד אסור לסייע בכך.⁷ מסתבר שבית הדין יכול לציין בהיתר שניתן ביד התובע, שהוא מתיר לו לגבות כל מה שייפסק בבית המשפט, ואז יהיה מותר לו לגבות כל מה שמגיע לו על פי החוק (שו"ע חו"מ ס' ב).

3. ייצוג לשקר: אם עו"ד יודע בוודאות שלקוחו מנסה להוציא ממון שאינו מגיע לו או מתחמק מלשלם כסף שהוא אכן חייב, אסור לסייע לו (שו"ת יחווה דעת ד, ס' סה). לא זו בלבד, ככל אדם, גם עו"ד חייב לעזור לעשוק, מדין 'השבת אבדה', שהרי מצוות השבת אבדה חלה על כל מי שמוצא ממון חברו אבוד, וכן משום 'לא תעמד על דם רעך'.⁸ לסיכום: כל היודע שחברו עומד להפסיד ממון, חייב לסייע לו למנוע את הפסד הממון. לא מצאנו בהלכה היתר לפועל לשקר, לרמות, לגזול ולעשוק עבור מי ששכר אותו. אמנם מן הסתם אין לחשוך שבעל הדין משקר, אלא אם כן יש רגליים לדבר (כגון, בייצוג של עבריינים, על פי שו"ע, חו"מ ס' שנח סעי' א-ה).

4. 'חוקי המשחק': המונח המכונה 'חוקי המשחק', ודאי שאינו פוטר את עורך הדין מקיום מצוות עשה של תורה, כשם שאף אם היו 'חוקי משחק' של עבודה בשבת במדינה, לא היה בכוחם להתירה. כיוון שהדבר אסור, אין חשיבות לשאלה אם עורך הדין מקבל אחוזים מהתביעה או לא. איסור גזל משמעותו הוצאת ממון מתחת יד אדם אחד, גם בלא העברתו לכיס אחר. גם לגבי כתב הגנה, מדין 'השבת אבדה' ו'לא תעמוד על דם רעך', אסור לעורך הדין לאפשר מצב שבו אדם יפסיד ממון שמגיע לו בדין. לא חשוב באיזו דרך עושים זאת, אם בסופו של דבר גורם עורך הדין לאדם להפסיד כסף שלא כדין, הוא עובר בכך על 'לא תעמד על דם רעך', 'השב תשיב', ו'לא תוכל להתעלם'.

5. גזל מתאגיד: כשם שאסור לגזול אדם פרטי, כך אסור לגזול תאגידים, כיוון שרבים מפוסקי ההלכה סברו שחברה היא שותפות בין בעלי המניות, או לכל הפחות היא בבעלות בעלי השליטה, אף על פי שאין להם אחריות אישית.⁹ גם אם חברות

5. וכן פסק שו"ת יחווה דעת ד, ס' סה; הובא לעיל.

6. כסף הקדשים, על שו"ע חו"מ ס' כו; הרב אשר וייס, תחומין ל, עמ' 275.

7. הרב מרדכי רלב"ג, תחומין כה, עמ' 251, ובמקורות המובאים שם.

8. כפירוש חז"ל שכולל גם הצלת ממון חברו - פסחים יג ע"א; בכורות כח ע"א; שם לא ע"ב; ספרא קדושים ב ח; פתחי תשובה, חו"מ ס' כח ס"ק ד.

9. הרב ישראל בן שחר והרב יאיר הס, ספר כתר א, עמ' 242 והלאה.

הביטוח משלמות לחברות את נזקי התביעה הזאת - הדבר אסור, כשם שאסור לשרוף את ביתו של אדם גם אם הבית מבוטח. העובדה שהאדם יודע שיש הרבה שרפות בשוק ונערך בהתאם, אינה מתירה לשרוף את ביתו. מה גם שיש בכך גזל של חברת הביטוח.

6. הוצאת ממון בדין: שימוש ב'כללי המשחק' המקובלים בבית משפט כדי לקבל את המגיע על פי דין התורה ממי שסירב להופיע בבית דין - מותר, גם אם הכללים טכניים לחלוטין, כגון חוק ההתיישנות וכו'.

7. הוצאת ממון בדין, בהסתמך על חוקים המנוגדים לדין תורה: כמו כן, יש פוסקים הסבורים כי מותר לתבוע בבית משפט כסף אף בהסתמך על חוקים המנוגדים לדין תורה, כדי לקבל מה שמגיע על פי דין תורה (כלומר התוצאה הסופית תהיה שהאדם יקבל בדיוק כמה שמגיע לו מדין תורה); וכך שמענו בשם הרב מרדכי אליהו. כאמור, אסור לשקר בבית דין בכל מקרה. ובוודאי אסור לשקר בבית משפט כדי לקבל ממון שלא כדין, ולעבור על איסור גזל.

8. ספק: במקרה שיש ספק אם הטענות שיטען עורך הדין עבור הלקוח הן אמת או שקר, מותר לו לומר זאת בשם מרשו (על פי הרב דב ליאור. אבל אם ידוע בוודאות שהן שקר, אסור לאומרו).

9. נטילת חלק פעיל בפנייה לבית המשפט: במקרה של סירוב של הנתבע להתדיין בדין תורה, מותר לעו"ד לתבוע אותו בשם מרשו בבית משפט, כדי להוציא כסף ששייך למרשו בדין, מדין 'עביד איניש דינא לנפשיה'. שכן מבחינה זאת, פנייה לבית המשפט והשפעה על מהלך הדין אינה שונה מכל דרך אחרת של עשיית דין עצמית, כגון כניסה בלילה לרשות אחרת או תקיפה בכוח כדי להשיב גזלה.¹⁰ כל הדרכים השונות המוזכרות בשאלה - מותרות, כי הן משמשות את האדם להוציא ממון המגיע לו בדין, במקום שבית הדין שדן דין תורה מתקשה לעשות זאת, בשל סמכויותיו המצומצמות. אם אין עורך הדין בטוח בדין, או ששינה את דעתו במהלך המשפט, הוא יכול לייצג את מרשו, אבל אם עורך הדין השתכנע שמרשו משקר, עליו להסתלק מייצוגו. אם עורך הדין רואה שבעל הדין השני עומד להפסיד ממון שלא כדין, אל לו להתעלם, עליו לעזור לו להציל את שלו.

10. דין פלילי: גם על פי ההלכה, השיפוט בתחום הפלילי נתון לבתי המשפט (מדין 'משפט המלך' ו'תקנות הקהל').

בנוגע לשאלה האם מותר לנצל את 'כללי המשחק' כדי לזכות אדם שעבר על החוק, מסתבר שאין מניעה לעורך הדין לנהוג על פי המקובל. זאת כיוון שהוא אינו עובר על גזל או על אי השבת אבדה, והוא נוהג על פי החוקים שהמדינה עצמה קבעה.

10. ואולם, בעניין זה ראו בהרחבה בשו"ע חו"מ סי' ד, ובכל נושאי כליו, כי דיני עשיית דין עצמית הם רבים. וראו באריכות בספר תקפו כהן, שעוסק בשאלה הזאת, ובעיקר בפרק קטו-קטז.

כאשר מדובר בזיכוי פושע מסוכן, מן הראוי שעורך הדין יבחן האם במעשיו הוא מקיים את מצוות 'לא תעמוד על דם רעך'¹¹ בנוגע לנפגעים פוטנציאליים של מרשו.

11. סנהדרין עג ע"א; רמב"ם, הל' רוצח פ"א הי"ד; שו"ע, חו"מ ס"ל תכו סעי' א.